

Ester Herlin-Karnell¹

Lissabonfördraget och straffrätten

Sammanfattning

Denna publikation syftar till att ge en överblick av Lissabonfördraget och dess inverkan på straffrätten. Den utgör en förkortad svensk översättning av min *European Policy Analysis* "The Lisbon Treaty and the Area of Criminal law and Justice" (2008:3epa) publicerad av Sieps i april 2008.²

Det väldokumenterade nederlaget för EU:s Konstitutionsfördrag år 2005 medförde som bekant en paus för reflektion för EU och dess medlemsstater. Denna tid för eftertanke inom EU tog dock ganska abrupt slut i juni 2007 i samband med Europeiska rådets framtvängande av en lösning på den konstitutionella krisen – det skulle inte bli någon återupplivad "konstitution" utan ett nytt "reformfördrag" som sedermera kom att kallas Lissabonfördraget. Det har dock varit mycket debatt, speciellt på det politiska slagfältet, om huruvida detta fördrag helt enkelt återinförde vad Konstitutionsfördraget inte förmådde åstadkomma eller om de förestående ändringarna innebär mer än så. Lissabonfördraget medför precis som Konstitutionsfördraget nämligen ett slopande av den välkända pelarstrukturen som för närvarande utgör EU:s arkitektur, det vill säga två mellanstatliga pelare (den så kallade andra och tredje pelaren) och en överstatlig grund (EG). Till skillnad från Konstitutionsfördraget kommer dock Lissabonfördraget att behålla den forna andra pelaren med säker-

hetsfrågor i ett separat fördrag om ändringar av fördraget om EU. Av utrymmesskäl kommer dock denna fråga inte att diskuteras i förevarande framställning. I fokus är istället införandet av det forna tredje pelarområdet – och straffrätten – till fördraget om upprättandet av EG.³

Tredje pelaren och EU-straffrätt – från Maastricht till Lissabon via Tammerfors

För att göra en lång historia kort: straffrätten har traditionellt sett behandlats inom ramen för mellanstatligt samarbete och gjorde entré på den europeiska scenen i samband med ikraftträdandet av Maastrichtfördraget 1993 som en av EU:s tre pelare. Det är dock välkänt att denna mellanstatliga pelare sedan sitt upprättande blivit hårt kritiserad för brist på demokratisk kontroll i Europaparlamentet samt för EU-domstolens mycket begränsade möjlighet att avge förhandsavgöranden. Medlemsstaterna själva har dock varit desto mer angelägna

¹ Doktorand i EU-rätt vid Oxford universitetet. Tack till Anna Södersten, Sieps, för hjälp med den språkliga granskningen av förevarande översättning.

² E Herlin-Karnell, 'The Lisbon Treaty and the Area of Criminal law and Justice' *European Policy Analysis* (2008) http://www.sieps.se/epa/2008/EPA_nr3_2008.pdf.

³ Lissabonfördraget Official Journal C 306 of 17 december 2007. Om Lissabon se Sieps Policy Analysis av J Hettne and F Langdal, "Vad innebär reformfördraget?" tillgänglig via http://www.sieps.se/epa/2007/EPA_4_2007A.pdf och CF Bergström och J Hettne, "Lissabon fördraget, hur ändras EU?" ERT (2008) 32 tillgänglig via http://www.lissabonfordraget.se/docs/ERT_2008_1_Lissabonfordraget_Hur_andras_EU.pdf, S Kurpas et al, 'The Treaty of Lisbon: implementing the institutional innovations' (15 November 2007), tillgänglig via http://shop.ceps.eu/BookDetail.php?item_id=1554. Angående tredje pelaren och Lissabon Steve Peers, *Statewatch, the German presidency conclusions*, <http://www.statewatch.org/news/2007/jul/eu-reform-treaty-teu-annotated.pdf>. S Carrero & F Geyero *The Reform Treaty and Justice and Home Affairs* (17 August 2007), http://www.libertysecurity.org/IMG/pdf_The_Reform_Treaty_Justice_and_Home_Affairs.pdf.

om att behålla det mellanstatliga samarbetet i ett så känsligt område som straffrätten. Relativt nyligen har EU-domstolen tagit saken i egna händer och dragit in straffrätten bakvägen via rättspraxis och således sökt åstadkomma vad Konstitutionsfördraget – och därmed centraliseringen av straffrätten – tidigare inte förmått åstadkomma. Det ska kanske erinras att EU-domstolen, i en mycket uppmärksammat dom, strax efter Konstitutionsfördragets nederlag meddelat att miljöstraffrätten (som tidigare legat utanför EG:s lagstiftande kompetens) skulle anses tillhöra kompetensområdet för den så kallade första överstatliga pelaren (EG), genom att på så sätt vara mer effektiv i kampen mot miljöbrott.⁴ I kölvattnet av detta presenterade EU-kommissionen ett spektakulärt förslag som syftade till att ogiltigförklara tidigare instrument inom en rad straffrättsliga områden – majoriteten av dessa helt utan anknytning till miljön. EU-kommissionen ansåg, trots det faktum att straffrätten av tradition varit en nationell angelägenhet, att domstolen öppnat upp för en generell harmonisering av straffrätten.⁵ Den så kallade *Pupinodomen* indikerade vidare att EG-rättsliga tolkningsmetoder är möjliga redan under förevarande ordning, det vill säga i tredje pelaren, med eller utan en konstitution.⁶ Lissabonfördraget löser den klassiska striden mellan den första och tredje pelaren genom att sammanfoga dem till ett EU. Ett möjligt ikraftträdande av detta fördrag innebär dock långtifrån att konstitutionella tolkningsfrågor inom området europeisk straffrätt är lösta en gång för alla.

Vad innebär då Lissabonfördraget mer konkret för straffrättsens del? Med andra ord, utgör detta ett reformfördrag som proklamerats av det ovan nämnda Europeiska rådet 2007⁷ eller handlar det snarare om önsketänkande från EU:s sida? Analysen är strukturerad enligt följande: Först jämförs Lissabonfördraget med det tidigare Konstitutionsfördraget i korthet. Därefter är syftet att diskutera vad Lissabonfördraget betyder för straffrätten mer generellt.

EU-konstitutionaliseringen av straffrätten i Lissabonfördraget

Straffrätten behandlades som bekant i artikel 271–272 i Konstitutionsfördraget, där artikel 271 rörde processuella aspekter och artikel 272 avsåg materiella förfaranden. Dessa stadganden är nu mer eller mindre överförda till Lissabonfördragets artikel 82 och 83 (69-A och 69 B). Mer specifikt ser forna tredjepelarsområdet ut enligt följande, under avdelning V i Lissabonfördraget:

- Kapitel 1 Allmänna bestämmelser
- Kapitel 2 Politik som gäller gränskontroll, asyl och invandring
- Kapitel 3 Civilrättsligt samarbete
- Kapitel 4 Straffrättsligt samarbete
- Kapitel 5 Polissamarbete

Förevarande framställning behandlar kap 1 och 4. I korthet kan sägas att en av de mest drastiska förändringarna i sammanhanget är övergången till kvalificerad majoritet för en stor del av beslutsfattandet på straffrättsens område vilket i sig är revolutionerande jämfört med den nuvarande ordningen under tredje pelaren med kravet på enhällighet. Till skillnad från Konstitutionsfördraget behåller Lissabonfördraget dock nuvarande lagstiftningsinstrument inom ramen för första pelaren, exempelvis direktiv och beslut istället för att introducera Konstitutionsfördragets innovation av ”europeiska ramlagar”.

Lissabon och straffprocessen

Konstitutionsfördraget hade på sätt och vis garanterat att ömsesidigt erkännande (som för nuvarande utgör grundbulten i tredjepelarsamarbetet) skulle förbli huvudregeln även om möjligheten att harmonisera nationell straffrätt hade ökat drastiskt. Lissabon följer denna bana och stipulerar i artikel 82 (69 A) att det straffrättsliga samarbetet inom unionen ska bygga på principen om ömsesidigt erkännande av domar och rättsliga avgöranden samt inbegripa tillnärmning av medlemsstaternas lagar. I form av en slags shoppinglista erbjuds sedan en kategori av områden inom straffrätten där EU ska ha kompetens att lagstifta. I dessa minimiregler ska skillnaderna mellan medlemsstaternas rättsliga traditioner och rättssystem beaktas.

De ska omfatta

- ömsesidig tillåtlighet av bevis mellan medlemsstaterna,
- personers rättigheter vid det straffrättsliga förfarandet,
- brottsoffers rättigheter,
- andra specifika delar av det straffrättsliga förfarandet, vilka rådet i förväg har reglerat genom ett beslut; vid antagandet av detta beslut ska rådet besluta med enhällighet efter Europaparlamentets godkännande.

Vidare anges att denna möjlighet att anta minimiregler ej innebär att medlemsstaterna inte kan föreskriva om egna mer

⁴ C-176/03, *Commission v. Council*, [2005] ECR I-7879 samt C-440/05 *Commission v Council*, meddelad 23 oktober 2007.

⁵ COM (2005) 583 final, 24 Nov 2005

⁶ C-105/03, *Criminal proceedings against Maria Pupino* [2005] ECR I-5285

⁷ Tyska ordförandeskapet 22–23 juni 2007, Bryssel, tillgänglig via http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/94932.pdf.

långtgående bestämmelser om skyddet av individen. Det ska kanske också i detta sammanhang nämnas att själva principen om ömsesidigt erkännande, på straffrättens område, baserad på den inre marknadens regler dock utgör en långtifrån okontroversiell princip. Den Europeiska arresteringsordern är ett glasklart exempel på ett tredjepelarinstrument som genom att införa ömsesidigt erkännande på den traditionella utlämningsarenan (som övergått till överlämning) och det slopade kravet på dubbel straffbarhet för en rad brott verkligen synliggjort behovet av ett mer konformt nätverk av rättigheter i straffprocessen inom EU.⁸

Lissabon och den materiella straffrätten

De materiella straffrättsliga bestämmelserna återges i sin tur i artikel 83 (69 B). Detta stadgande anger att Europaparlamentet och rådet genom direktiv i enlighet med det ordinarie lagstiftningsförfarandet (det vill säga kvalificerad majoritet) får fastställa minimiregler avseende brottsrekvisit och påföljder inom områden med särskilt allvarlig brottslighet med ett gränsöverskridande inslag till följd av brottens karaktär eller effekter eller av ett särskilt behov av att bekämpa dem på gemensamma grunder. Också här anges en lista med EU-brottslighet, nämligen: terrorism, människohandel och sexuellt utnyttjande av kvinnor och barn, olaglig narkotikahandel, olaglig handel med vapen, penningtvätt, korruption, förfalskning av betalningsmedel, it-brottslighet och organiserad brottslighet. Med hänsyn till brottslighetens utveckling får rådet anta ett beslut där andra områden av brottslighet anges som uppfyller de kriterier som avses i denna punkt. I sådana fall ska dock enhällighet i rådet gälla.

Men saken är långt ifrån klar här. Anledningen till detta är att stycke 2 i artikel 83 (69 B) anger att om en tillnärmning av medlemsstaternas straffrättsliga lagar och andra författningar visar sig nödvändig för att säkerställa att unionens politik på ett område som omfattas av harmoniseringsåtgärder ska kunna genomföras effektivt, får minimiregler för fastställande av brottsrekvisit och påföljder på det berörda området meddelas i direktiv. I sådana fall ska dessa direktiv antas enligt samma ordinarie eller särskilda lagstiftningsförfarande som använts för beslutet om harmoniseringsåtgärderna i fråga.

Vad betyder då denna bestämmelse mer konkret? Det behöver knappast påpekas att formuleringen är ganska vidsträckt och luddig. Här kan man givetvis välja en bred eller smal tolkning. Man kan t.ex. i linje med Professor Steve

Peers välkända bok *EU Justice and Home affairs*⁹ argumentera att en sådan formulering i princip utgör ett ”in blanco-stadgande” för EU-lagstiftaren med anledning av att det inte behöver visas något gränsöverskridande element. Å andra sidan kan man hävda att med beaktande av att detta område kommer att utgöra en så kallad delad kompetens mellan EU och medlemsstaterna (art 4 [2 C j] EUF), så måste det just finnas en gränsöverskridande faktor som möjliggör lagstiftning på EU-nivå. Detta är en särskilt viktig aspekt om man önskar upprätthålla principen att EU endast besitter den befogenhet som fördraget tillerkänner EU samt med beaktande av straffrättens känsliga karaktär. Som noterats ovan så möjliggör artikel 82 (69 A) harmonisering av minimiregler även på straffprocessens domän. Vad gäller beslutsproceduren så skiljer sig ordalydelsen dock något här mellan det materiella och processuella stadgandet: mer specifikt så föreskrivs ett krav på enhällighet för lagstiftande av miniminivåer men endast kvalificerad majoritet vad gäller beslut i samband med artikel 83 (69 B) och frågan om tillnärmning av materiell straffrätt. Detta förefaller något märkligt om man tar i beaktande vikten av ett enhälligt system av processuella rättigheter i brottmålsprocessen i ett område baserat på ömsesidigt erkännande.

Fördjupat samarbete – flexibilitet eller fragmentation?

Ett viktigt stadgande i Lissabonfördraget är vidare den så kallade nödbromsen. Mer konkret är detta stadgande (som utgör en kvarleva från Konstitutionsfördraget) en säkerhets-spärr avsedd att underlätta för stater att dra i en nödbroms om en lagstiftningsfråga skulle påverka grundläggande aspekter av statens straffrättsliga system negativt. I sådana fall får den nödbromsande medlemsstaten begära att utkastet till direktiv överlämnas till Europeiska rådet. Man kan ha olika åsikter om det praktiska värdet av en sådan nödbroms eftersom resterande stater alltid kan gå vidare genom att etablera ett fördjupat samarbete. Den fundamentala frågan i detta sammanhang är om ett sådant system kommer att innebära för mycket fragmentation i EU och i sin tur leda till varierande begrepp av ”frihet, säkerhet och rättvisa” som är fastställda i Lissabonfördraget. Det verkar redan nu klart att det inte är önskvärt med ett nödbromsscenario eftersom detta sannolikt kommer att leda till splittring. Samtidigt måste man konstatera att det är mer problematiskt än så eftersom Konstitutionsfördraget och nu Lissabonfördraget kunde ha formule-

⁸ Se t.ex. S Peers *EU Justice and Home Affairs* (OUP 2006) kap 9, samt från ett svenskt perspektiv E Herlin-Karnell, ‘The Swedish Supreme Court and the European Arrest Warrant’ (2007) *Europarättslig tidskrift* s. 885.

⁹ S Peers *EU Justice and Home Affairs* (OUP 2006)

rats bättre från första början. Med andra ord, ett blott införande av en sådan broms löser inte alla stora frågor per automatik. Nu är det dock så att om en medlemsstat skulle dra i nödbromsen kan resterande medlemsstater, som tidigare nämnts, gå vidare genom att etablera ett så kallat fördjupat samarbete. I sådant fall ska det annars traditionella bemyndigande att inleda ett fördjupat samarbete som avses i artikel 20.2 (10.2) och artikel 329 (280d.1) i Lissabonfördraget anses vara beviljat. Om man tittar närmre på artikel 329 (280d) och 20.2 (10.2) blir man varse om att en rad säkerhetsventiler såsom kravet att visa på nödvändigheten av ett fördjupat samarbete, saknar tillämpning på straffrättens område. Först och främst kan man ifrågasätta om detta i sig rimmar illa med principen om straffrätten som ett *ultima ratio* (minimalism på straffrättens område). För det andra kan man försiktigt fråga, som antytts ovan, om inte detta kan leda till (alltför) varierande begrepp av frihet, säkerhet och rättvisa, vilket är till nackdel för den enskilde i ett område baserat på ömsesidigt erkännande.

En europeisk åklagare?

Lissabonfördraget utvidgar även möjligheten till att inrätta en europeisk åklagare genom att också här utsträcka möjligheten till att etablera ett fördjupat samarbete. En sådan åklagare ska bekämpa brott som skadar unionens ekonomiska intressen. Inrättandet av en sådan åklagare ska beslutas med enhällighet av rådet efter Europaparlamentets godkännande. Det går utöver denna analys räckvidd att diskutera fördelar och nackdelar med en europeisk åklagare.¹⁰ I korthet kan konstateras att frågan är långtifrån kristallklar och i doktrinen har uttryckts oro för att relationen mellan en sådan åklagare och Eurojust är alltför oklar. Det ska kanske också nämnas att det har diskuterats huruvida en sådan åklagare bör ha en vidare kompetens än den finansiella sfären. I vilket fall så erbjuder artikel 86.4 (69e.4) rådet möjligheten att utöka befogenheten om så skulle vara behövligt. Detta är nytt i jämförelse med Konstitutionsfördraget.

EU-domstolens jurisdiktion

Frågan om EU-domstolens möjlighet att avge förhandsavgöranden i det forna tredje pelarområdet är naturligtvis en fundamental aspekt då straffrätten är intimt förknippad med mänskliga rättigheter i bred mening. Det är välkänt att domstolen under förevarande pelarstruktur och artikel 35 (5) EUF har väldigt liten möjlighet att avge förhandsavgöranden i ett

område som helt har baserats på medlemsstaternas villighet att låta den göra så. Vidare har individer hittills inte haft möjlighet att föra talan inför domstolen och EU-kommissionen har inte kunnat initiera så kallad fördragsbrottstalan mot medlemsstaterna vid försenad eller felaktig implementering av rättsakter. Detta system reformeras nu genom Lissabonfördraget. Trots detta kommer domstolen fortsättningsvis inte ha möjlighet att granska polisens och andra offentliga säkerhetsorgans agerande i enskilda medlemsstater i fall gällande inre säkerhet. Det har sagts att detta låter som en självklarhet då EU-domstolen i vilket fall inte kan granska frågor av intern – icke EU – karaktär.¹¹ Frågan man måste ställa är emellertid om det fortfarande går att skilja på inre och yttre säkerhet i det alltmer sammanvävda EU/nationella nätverket, även om Lissabonfördraget anger att så är fallet.

Den kanske viktigaste nyheten i förevarande sammanhang är dock EU-domstolens möjlighet att avge snabbare förhandsavgöranden på straffrättens område. När allt kommer omkring så anger artikel 234 i Lissabonfördraget att ett stycke ska läggas till i slutet av artikeln: ”Om en sådan fråga uppkommer i ett ärende vid en domstol i en medlemsstat i fråga om en frihetsberövad person, ska domstolen meddela sitt avgörande så snart som möjligt.” Detta reflekterar en tidigare debatt som förts om ”snabbare rättvisa i Europa” där även domstolen medverkat i diskussionen om att föra in tredje pelaren till det överstatliga planet genom ett så kallat artikel 42 EUF-förfarande (passerelle) – ett övergångsstadgande mellan första och tredje pelaren.¹² Denna plan lades dock på is till förmån för längre reflektionstid till förmån för en möjlig återuppståndelse för Konstitutionsfördraget. Med Lissabonfördraget på agendan är emellertid denna övergångsbestämelse inte längre någon prioritet.

Kort om subsidiaritets- och proportionalitetsprincipen

Subsidiaritets- och proportionalitetsprincipen intar en central roll i Lissabonfördraget. Protokollet om subsidiaritet och proportionalitet ska vidare läsas tillsammans med protokollet om de nationella parlamentens ställning. Sammantaget kan sägas att Lissabonfördraget ökar de nationella parlamentens medverkan i lagstiftandeprocessen och innebär en skyldighet för kommissionen att konsultera innan förslags läggs fram samt ett krav på att kommissionen skickar alla lagförslag till de nationella parlamenten för yttrande. Vidare kommer EU-domstolen liksom tidigare att ha befogenhet att pröva åsido-

¹⁰ Se t.ex. H G. Nilsson, 'Eurojust – the beginning or the end of the European Public Prosecutor?', *Europarättslig Tidskrift* (2000), 601, C Van den Wyngaert, 'Eurojust and the European Public Prosecutor' i N Walker (red.), *Europe's Area of Freedom, Security and Justice*, 224 (2004 OUP) och S Peers *EU Justice and Home Affairs* Ch 9 (2006 OUP). G Persson, *Gränslös straffrätt*, available at http://www.sieps.se/publ/rapporter/2007/2007_4_en.html.

¹¹ N Grief, 'EU law and security' *ELRev* 33 (2007) 752

¹² Brev från Mr V Skouris, EU-domstolens president, 25 September 2006, tillgänglig via <http://www.statewatch.org/news/2006/oct/ecj-and-third-pillar-13272-06.pdf>. Se också COM(2006) 346 final 28 juni 2006

sättande av subsidiaritetsprincipen. Utan att gå in i detalj på hur långtgående en sådan prövning kan/bör vara, vad gäller förevarande område så stipulerar artikel 69 (61 B) att de nationella parlamenten ska säkerställa att subsidiaritet efterlevs också i det forna tredjepeleområdet. Självklart utgör subsidiaritet och proportionalitet extremt viktiga begrepp på straffrättens område för att undvika överkriminalisering. Detta för oss till slutsatserna av förevarande analys. Frågan som bör diskuteras är vidare vad Lissabonfördraget betyder för straffrätten mer specifikt. Uttryckt annorlunda, är den ovan angivna konstitutionaliseringen av straffrätten i termer av ett officiellt fördrag annorlunda från nuvarande tolkningsmetoder såsom de tillämpas av EU-domstolen?

Slutsatser

Den reflektionsperiod som följde Konstitutionsfördragets nederlag kom att utgöra en ganska händelserik tid för kommissionen, EU-domstolen och straffrätten. Som tidigare nämnts har domstolen redan ansett att straffrätten ska tillhöra kompetensområdet för den så kallade första överstatliga pelaren, för att på så sätt vara mer effektiv. Lissabonfördraget upplöser nu den komplicerade pelarstrukturen (med vissa undantag, som ovan nämnts, för säkerhetsfrågor i forna andra pelaren) och övernationaliserar på så sätt straffrätten. Man kan således fråga sig huruvida Lissabonfördraget medför några ändringar överhuvudtaget med beaktande av EU-domstolens redan dynamiska och uppfinningsrika tolkningsmetoder eller om den förestående möjliga reformationen inom EU snarare berör frågor om kapacitet i termer av ökad effektivitet och ett mindre akut demokratiskt underskott i det forna tredjepeleområdet med anledning av ökad kompetens för EU:s institutioner. Trots detta faktum är det dock knappast möjligt att separera så skarpt mellan kapacitet och kompetens. Lissabonfördraget erbjuder trots allt, liksom Konstitutionsfördraget, nya kompetensområden såsom kampen mot penningtvätt. Även om det är sant att kampen mot penningtvätt har funnits på EG:s agenda sedan 1991 har det aldrig strikt sett handlat om straffrätt som sådant utan snarare berört sanktioner av administrativ art.¹³ Vidare, som berörts ovan, utgör artikel 83.2 (69 B.2) ett ganska oprecist nålsöga för EU-lagstiftaren och även om lagstiftande förslag måste kunna motiveras under principen om tilldelad kompetens finns det anledning att anta att domstolens tolkning av detta lagrum kan komma att vara ganska vidsträckt. Den kanske viktigaste förändringen är därför det ökade fokuset på subsi-

diaritet och proportionalitet i de nationella parlamenten – här finns det möjlighet att fördela befogenhet där det hör bäst hemma. Man får således hoppas att det traditionella effektivitetstestet inte alltid, som det traditionellt tolkats av EU:s institutioner, kommer att peka i EU:s riktning.

Med anledning av straffrättens extremt känsliga karaktär föreligger det nämligen inte endast en risk för bakslag gällande adekvat skydd för individen och respekt för EU-projektet som sådant, utan detta är ett område i akut behov av omfattande forskning och diskussion. Trots detta förefaller det som om Lissabonfördraget utgör ett mer attraktivt regelverk i termer av kompetens och skydd för individen än förevarande system. Inte minst om man tar i beaktning det något symboliska införandet av rättighetsstadgan och EU:s tillträde till Europeiska konventionen om mänskliga rättigheter, men också proklamationen av EU:s värden – det finns i alla fall en vilja hos medlemsstaterna att säkerställa ett genuint område av frihet, säkerhet och rättvisa. Det återstår givetvis att se om detta kommer att ske beroende på vilken slags, frihet, säkerhet och rättvisa vi menar. Den goda nyheten är att det förefaller som om det aldrig tidigare funnits mer möjlighet att påverka diskussionen än idag. Denna tidsanda av ökad konsultation, analys och ”bättre reglering” som ett universalt EU-mått – om taget på allvar – lovar åtminstone en hälsosam debatt om utvecklingen av europeisk straffrätt.

¹³ För Sveriges del är det intressant att notera att Sverige är sen med implementeringen av det tredje penningtvättsdirektiv 2005/60/EC, OJ L309/15, 25 nov 2005. som skulle ha implementerats den 15 december 2007 men ännu ej implementerats i svensk rätt, utan beräknas implementeras i januari 2009, d.v.s. samtidigt som ett möjligt ikraftträdande av Lissabon. Se också SOU 2007:23 som klart anger att penningtvättsdirektivet inte rör den svenska straffrätt